

Ο κρόκος στο Βυζάντιο

Καλλιέργεια, παραγωγή και χρήση: λιβάδια κρόκου, εμ-βάμματα και... κροκό-δειλοι

Του *Ηλία Αναγνωστάκη*

Ο ΚΡΟΚΟΣ, πριν ακόμη γίνει σαφράνι ή ζαφορά και στην ελληνική γλώσσα μετά τον 15ο αιώνα, είχε ήδη εκτοπισθεί ως crocus από τις δημώδεις (όχι βεβαίως από την επίσημη λατινική) γλώσσες της Δ. Ευρώπης μέσω Ισπανίας και Σικελίας, γύρω στον 10 αιώνα, και είχε αντικατασταθεί από το αραβικό zaffaran σε πληθώρα τύπων. Πρόκειται για το αραβικό όνομα του κρόκου από το zaffer που σημαίνει κίτρινο χρώμα. Το κίτρινό του χρώμα και το πολύχρηστο δημιουργήσαν όχι μόνο σχετικά ονόματα και επίθετα, αλλά και σημαντικές παρεξηγήσεις που είναι πάντα δύσκολο να αρθούν.

Το κρόκινο χρώμα

Ο κρόκος ανήκει στην κατηγορία των ελάχιστων φυτών που είτε απλώς λόγω του χρώματος που δίνουν τα στίγματα του άνθους του, είτε λόγω ακριβώς της χρήσεώς τους για βαφή δίνει επωνυμίες και χρωστικό υλικό τόσο για βάμματα (βαφή τροφών, ρούχων κλπ.) όσο και για τα εμβάμματα (σάλτσες, καρυκεύματα, διαλύματα), δηλαδή πρόκειται για πολύχρηστο άνθος και βάμμα. Έτσι τα κροκάτος, κρόκινος, κρόκεος, κροκωτός, κροκώδης, θα μπορούσαν να σημαίνουν, όταν τα συναντούμε στις πηγές χωρίς παραπέρα διευκρινίσεις, τόσο βαμμένος με τα στίγματα του κρόκου, όσο και όμοιος ή έχων το χρώμα του κρόκου ή αυτό που δίνουν τα στίγματά του, δηλαδή κροκοειδής και κροκόεις. Τούτο σημαίνει ότι πολλές φορές το κρόκινο ή κροκάτος αναφέρεται απλώς στο χρώμα και δεν έχει καμία σχέση με τις χρωστικές ιδιότητες του κρόκου, όπως ακριβώς το πράσινο, κίτρινο ή ακόμη πορτοκαλί και θαλασσιό δεν έχουν παρά μόνο σχέση όμοιου χρώματος με το πράσινο, το κίτρινο, το πορτοκαλί ή τη θάλασσα. Αρκεί να μελετήσει κανείς τις αναζητήσεις των αλχημιστών από την αρχαία εποχή για να διαπιστώσει ότι είτε χρησιμοποιούν τον κρόκο της Κιλικίας είτε αναμιγνύουν μέταλλα για την παρασκευή χρυσοκίτρινης γραφής στις αποχρώσεις του κρόκου, είτε τέλος ομιλούν για το αλχημικό Ωόν και τον κρόκο του, η αναφορά στο φυτό είναι μεταφορική και δεν σημαίνει χρήση του. Έτσι και τα κροκάτα δαμάσκηνα στον Πτωχοπρόδρομο είναι τα κίτρινα, αυτά που έχουν το κρόκινο χρώμα, ενώ αντίθετα κροκατομαγειρεία, φαγητό καρυκευμένο με κρόκο. Μια επί πλέον δυσκολία δημιουργούν οι λέξεις κρόκη, κρόκα, κροκός-κροκώδιον, κροκωτόν που σημαίνουν υφάδι, κλωστή, νήμα και γενικώς μαλακά και ελαφρά υφάσματα από έρια. Έτσι κροκώ-

Τμήμα μαρμάρινης στήλης δασμών από την Ανάζαρβο (5ος-6ος αι. μ.Χ., Μουσείο Αδάνων), σημαντικού εμπορικού κέντρου της πρωτοβυζαντινής Κιλικίας. Στο σωζόμενο τμήμα της στήλης πρώτος αναφέρεται ο δασμός του κρόκου: ΚΡΟΚΟΥ ΓΟ Κ Δ=κρόκου γομάριον κεράτια 4. Ένα γομάριο υπολογίζεται περίπου 96 κιλά, αλλά σίγουρα πολύ λιγότερα για προϊόντα που είναι ελαφριά και πιάνουν αρκετό χώρο, όπως ο κρόκος. Ένα κεράτιο αντιστοιχούσε σε 1/24 του χρυσού νομίσματος. Πιστεύεται πάντως ότι στην παραπάνω επιγραφή γίνεται αναφορά σε μη εντελώς αποξηραμένο κρόκο, ο οποίος στην αποξηραμένη του μορφή θα είχε υψηλότερη τιμή.

δης είναι αυτός που έχει το χρώμα του κρόκου, αλλά και ο όμοιος με κρόκη, τα δε κροκωτά ιμάτια είναι τόσο τα κροκοβαφή αλλά και γενικώς τα πολύτιμα, ελαφριά, διαφανή των εταίρων και θηλυπρεπών.

Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλά υστεροβυζαντινά επώνυμα της Μακεδονίας όπως Κροκ(κ)άς, Κροκιδάς, Κροκώδης ή Κροκίδης δεν έχουν σχέση με τον κρόκο αλλά με τον κρόκο του αυγού ή την κρόκη, κροκώδι που διατηρείται στις νεότερες ελληνικές διαλέκτους και σχετίζεται με την υφαντουργία και ταπητουργία. Τέλος, πρόβλημα παραμένει για ποιο κρόκο γίνεται λόγος όταν αναφέρονται κρόκινα ή κροκοβαφή ενδύματα. Αν για τα κροκάτα εδέσματα και τα κροκομάγματα, θεραπευτικά και μυρεψικά, λαμβάνεται σίγουρα ο ήμερος, σπαρτός κρόκος (*Crocus sativus* L.), για τη βαφή των ενδυμάτων δεν είναι πάντα βέβαιο ποιο είδος κρόκου ή ψευδοκρόκου χρησιμοποιείται, αν τελικά το αναφερόμενο κρόκινο έχει όντως σχέση με τον κρόκο. Πιθανότατα πολλά από αυτά τα κροκάτα έχουν τόνση σχέση με το φυτό όσο κι ο κρόκος, το κροκάδι του αυγού: δηλαδή μόνο το κίτρινο χρώμα.

Με τις παραπάνω αναγκαστικές διευκρινίσεις, απολύτως απαραίτητες για να αποφευχθούν παρερμηνείες, προχωρούμε στην συνο-

πτική παρουσίαση των διαθέσιμων πληροφοριών για την καλλιέργεια, παραγωγή και χρήση του κρόκου, αλλά και τις σχετικές αντιλήψεις των Βυζαντινών.

Κροκοφόροι λειμώνες

Οι λειμώνες, τα λιβάδια του κρόκου, συνάγονται και από τις μυθολογικές αναφορές του Ομήρου: Ο Δίας πήρε στην αγκαλιά του τη λευκώλενη Ηρα κι αμέσως φύτεψαν στη γη λωτοί, κρόκοι και υάκινθοι και ξάπλωσαν πάνω τους. Η θεία αυτή ερωτική συνύρεση στον κροκοφόρο λειμόνα στο Γάργαρον όρος της Τρωάδος, δηλώνει την πρώιμη σύνδεση του κρόκου με την αφροδισιακή ηδονή, αλλά και τον μικρασιατικό χώρο. Η καταγωγή του ήμερου κρόκου θεωρείται μικρασιατική, αν και πολλά αυτοφυή, ιθαγενή είδη έχουν εντοπίσει οι βοτανολόγοι από την μια και την άλλη πλευρά του Αιγαίου. Πιθανότατα πολύ νωρίς άρχισε η καλλιέργεια και διάδοσή του στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου και ήδη στα ελληνονορμαϊκά χρόνια τα πιο γνωστά κέντρα παραγωγής ήταν η μικρασιατική Λυδία και Κιλικία, αλλά και η Κυρήνη και η Σικελία. Φημισμένος, ως άριστος πάντων, θεωρούνταν ο κρόκος της Κιλικίας και μάλιστα αυτός από την Κώρυκο, από δε τους Σολούς-Πομπηιούπολη το

κρόκινον έλαιον. Η παράδοση αυτή της καλλιέργειας και παραγωγής βαφής και ελαίου κρόκου διατηρήθηκε στην περιοχή κατά τους πρωτοβυζαντινούς και βυζαντινούς χρόνους. Σύμφωνα με επιγραφή του 5ου-6ου μ.Χ. αι. που βρέθηκε πριν από λίγα χρόνια στην Ανάζαρβο η ευρύτερη περιοχή και βεβαίως η συγκεκριμένη πόλη υπήρξαν κέντρα εμπορίας κρόκου και πλήθους υφασμάτων, μάλιστα μεταξωτών. Είναι η εποχή που η Κιλικία υπήρξε ανθηρό κέντρο μεταξωτών, λινοουργών, υφανταριών, ιματιοπραστών, ιστοποιών, πλουμαριών, βεστιαριών, βαφών και σκηνοποιών. Φέρεται μάλιστα ως πρώιμο παράδειγμα της συνεχιζόμενης παράδοσης στην περιοχή η περίπτωση του αποστόλου Παύλου που καταγόμενος από την Ταρσό ασκούσε το οικογενειακό επάγγελμα του σκηνοποιού. Με μια τέτοια λοιπόν έντονη απασχόληση των κατοίκων της Κιλικίας με την υφαντική και εριουργία, η παράδοση της καλλιέργειας του κρόκου και η παραγωγή της βαφής για τα υφάσματα φαίνεται απολύτως συμπληρωματική και επιβεβλημένη. Παραμένει, βέβαια, πάντα το ερώτημα για το είδος του κρόκου που χρησιμοποιούσε για την βαφή των υφασμάτων αυτών. Εξάλλου από τις γειτονικές της Κιλικίας επαρχίες, Πι-

Αριστερά: Εφήμερον ή κολχικόν (Κώδ. 75 Διοσκορίδη, Μονή Μεγίστης Λαύρας, Αθως). Δεξιά: «Κρόκος», πιθανότατα *carthamus tinctorius*, σε όμοια απεικόνιση με την αντίστοιχη του ελλην. κώδ. 1 του Διοσκορίδη (6ου αι.) της Βιέννης (Χφ. Σχολής Σαλέρνο, Βιβλιοθήκη Κοπεγχάγης). Το φυτό του κρόκου συγγεόταν πάντα με πολλά ιριδοειδή, κοινώς κρινάκια, αλλά και με διάφορα άλλα φυτά, γνωστά για την κρόκινη – κίτρινη βαφή, π.χ. το *carthamus tinctorius*, το γνωστό σήμερα ως *safflower*, και που στα αραβικά καλείται, όπως και ο κρόκος, *safaran*, σαφράνι. Τα δηλητηριώδη εφήμερον κολχικόν, ερμοδάκτυλος ή το κάρδαμον του Διοσκορίδη, χρησιμοποιούνταν, όπως και ο κρόκος, στη φαρμακευτική και βαφική. Η ανάμιξη των παραπάνω με τον γνήσιο κρόκο, αν και απαγορευόταν αυστηρά, ήταν συνηθισμένο φαινόμενο. Στη Γερμανία του 14ου αι. καίγονταν ζωντανοί μαζί με το προϊόν όσοι πουλούσαν νοθευμένο κρόκο.

Οι Βυζαντινοί ονόμαζαν πολλά ερπετά, και κυρίως τις σαύρες, χερσαίους κροκοδείλους και τους ετυμολογούσαν από το δειλός και το κρόκος (γι' αυτό ο χερσαίος κροκοδείλος «φοβείται τον κρόκον»). Καθώς τα ερπετά αυτά έτρωγαν το μέλι και κατέστρεφαν τις κηρήθρες, οι Βυζαντινοί πίστευαν ότι αν τοποθετούσαν κρόκους γύρω από τις κυψέλες, οι χερσαίοι κροκοδείλοι δεν θα πλησίαζαν στα μελίσιςια (σύνθεση Κωστής Μουδάτσος).

σιδία και Γαλατία προμηθεύονταν τον κόκκον για την κόκκινη βαφή. Κατά τους μεσοβυζαντινούς χρόνους η περιοχή υπήρξε το μήλον της έριδος μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων. Ουσιαστικά ελέγχεται από τους Αραβες από τον 8ο ως τα μέσα του 10ου αιώ-

να. Δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτε για την κροκοπαγωγή των χρόνων αυτών, αλλά σίγουρα τα περί την υφαντουργία δεν πρέπει να ατόνησαν. Η σημασία της ως ενδιάμεσος χώρα και αναγκαστικό χερσαίο πέρασμα που ενώνει τη Μικρά Ασία και την Κωνσταντινού-

πολη με τις χώρες του Ευφράτη, τη Συρία, την Παλαιστίνη οδήγησαν στην ανακατάληψή της από τους Βυζαντινούς. Στα μέσα λοιπόν του 10ου αι. ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος θα μας δώσει την πληροφορία για τον Κροκοφόρο λειμώνα στην Κώρυκο. Ο ίδιος

επίσης θα μας πληροφορήσει ότι κατά τις εκστρατείες του ο αυτοκράτορας μεταξύ πολλών ειδών έπαιρνε πάντα μαζί του και κρόκο. Αν και η αναφορά στο κροκοφόρο αυτό λιβάδι έχει μεγάλες πιθανότητες να πρόκειται για αρχαιο-

Συνέχεια στην 16η σελίδα

Σύνθεση Ηλίας Αναγνωστάκης, γραφική εκτέλεση Graphic Works by David F.

Συνέχεια από την 15η σελίδα
γνωστικό δάνειο, δεν αποκλείεται να περιγράψει και μια σύγχρονη συνεχιζόμενη καλλιέργεια και παραγωγή κρόκου. Η παράδοση μάλιστα της εριουργίας, κατασκευής και εμπορίας μεταξωτών συνεχίστηκε.

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στους αμέσως επόμενους αιώνες έχουμε πολλές αναφορές σε κάποιο Βλαττιλιβάδι λίγο πιο κάτω από την Ανάζαρβο και που κατά την άποψή μου δεν αποτελεί παραφθορά του Βαλτολιβάδι (όπως πιστεύεται) και δεν σχετίζεται τελικά με τον βάλτο αλλά με τα βλαττία, τα φημισμένα βυζαντινά μεταξωτά πορφυρά υφάσματα. Η άποψή μου ενισχύεται και από μια τοποθεσία της Κιλικίας που αναφέρουν οι Αραβες ως Marg ad-Dibag και οι Σταυροφόροι ως Pratum Palliorum, δηλαδή λιβάδι των μεταξωτών, των υφασμάτων. Οι ερευνητές το τοποθετούν επίσης κάτω από την Ανάζαρβο και δεν το συσχετίζουν με το θεωρούμενο για αυτούς ως Βαλτολιβάδι. Θεωρώ όμως ότι πρόκειται για το ίδιο τοπωνύμιο με το Βλαττι(ο)λιβάδι (έτσι εξάλλου απαντά στις πηγές) και που αν δεν πρόκειται για σύγχυση και παρερμηνεία του Βαλτολιβάδι (να έχει περάσει σε τόσες γλώσσες;), αποτελεί σημαντική μαρτυρία για τον 11ο αι. και εξής μιας περιοχής της Κιλικίας όπου συνεχίζεται η υφαντική και κροκονητική με τους υφαντα-

ρίους και βαφείς της. Τα λιβάδια με του κρόκου συμπληρωματικά συνυπάρχουν λόγω γεωμορφολογίας και παραδόσεως με λιβάδια λιναριού, βάμβακος (όπως μέχρι σήμερα), μουριών για το μετάξι και με δραστηριότητες που σχετίζονται με τα βλαττία και τα άλλα υφάσματα. Εξάλλου, στα χρόνια του Pegolotti οι παράλιες Αιγαίαι αποτελούν μεταξύ άλλων και κέντρο εμπορίας κρόκου. Αξίζει τέλος να αναφερθεί ότι στο ποίημα του Διγενή Ακρίτα αναφέρεται το

Βλαττολιβάδι, ο κατεροχήν ερωτικός λειμώνας, όπου ο ήρωας των άκρων της αυτοκρατορίας, της Κιλικίας και του Ευφράτη, στήνει την τέντα του περιτριγυρισμένος πάντων φυτών τα είδη. Το ακριτικό αυτό Βλαττολιβάδι έχει ταυτισθεί με το Β(λ)α(λ)ι(τ)ολιβάδι της Κιλικίας. Σε αυτόν τον ερωτικό λειμώνα, που στα δημοτικά τραγούδια θα διατηρηθεί ως της κούρβας το λιβάδι, οι ερωτευμένοι θα δεχθούν την επίθεση της Αμαζόνας Μαξιμώς. Οι οπλές, τα

νύχια του αλόγου της Αμαζόνας κατά μία παραλλαγή βαμμένα όλα ήσασιν κίτρινα με τον κρόκον. Πρόκειται για λάθος, καθώς σε άλλα σημεία και σε άλλες παραλλαγές αντί για κρόκον, έχουμε κόκκον, δηλαδή κόκκινα. Το ίδιο λάθος υπάρχει σε παραλλαγές του Πωρικολόγου όπου ο κόκκος αντικαθίσταται με κρόκον. Κρόκος ή κόκκος, Βλαττιλιβάδι ή Βαλτολιβάδι, ήμερος κρόκος (*Crocus sativus*) ή ψευδοκρόκος (*Carthamus tinctorius* ή *Curcuma longa*): ακόμη και τα λάθη, οι παρετυμολογίες, οι αντικαταστάσεις μαρτυρούν τις αντιλήψεις για το πολύχρηστο και τη σπουδαιότητα του φυτού και του χρώματός του.

Εμ-βάμματα και... κροκόμελοι

Για το πολύχρηστο του κρόκου ως καρύκευμα και βαφή στα τρόφιμα, τα υφάσματα (αργότερα στην ζωγραφική), αλλά κυρίως για τη χρήση του στην μυρεψική και φαρμακευτική υπάρχουν αρκετές πληροφορίες στα βυζαντινά ιατρικά συγγράμματα, συνήθως υπόλογα στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά πρότυπά τους. Εθεωρείτο ευστόμαχος και αποφρακτικός, ωφέλιμος στα σπλάχνα και αφροδισιακός. Ειδικά στη φαρμακευτική χρησίμευε εκτός πολλών άλλων και για την παρασκευή του αρμενιανικού λίθου, όπου χρησιμοποιού-

Συνταγές για κρασί με χρήση κρόκου

ΡΟΔΙΤΗΣ οίνος: Βούτηξε μέσα στο κρασί δεμένα μαζί ξεραμένα άγρια ρόδα, γλυκάνισο, κρόκο και λίγο μέλι. Το κρασί αυτό είναι κατάλληλο για στομαχικούς και πλευριτικούς.

Αρτυσις οίνων, καλουμένη πανάκεια: Πάρε κρόκο που θα δώσει ωραίο χρώμα στο κρασί, αρσενικό λίβανο(;) που θα κάνει το κρασί ξηρό και δριμύ, ένα σφαιρίδιο φύλλου (=καρπός μαλαβάβρου, ινδικού αρωματικού φυτού, σε σχήμα σφαιριδίου) που κάνει το κρασί ευδιαστό. Αφού τα σπάσεις και τα κοσκινίσεις ξεχωριστά, τα αναμειγνύεις, τα ξανακοσκινίζεις και βάζεις 2 κουταλιές σε κάθε αμφορέα, όταν δεν βράζει το κρασί αλλά έχει ηρεμήσει, και έτσι θα έχεις μονίμους τους οίνους.

Πίσσωσις πίθων. Υλικά: Υσσωπο από την Κρήτη ή την Καμπανία, σχοίνο από την Συρία, ινδική ή κελτική νάρδο, καλής ποιότητας αλόη, σικελικό κρόκο, ιλλυρική ίρι. Μετά το πίσσωμα των πίθων, πασπάλιζε τα παραπάνω υλικά (φάρμακον) στις πλευρές και τα υποπόδια των πιθαριών, όταν η πίσσα δεν είναι ακόμη ούτε πολύ ζεστή ούτε πολύ κρύα. Υστερα βάλε το νέο κρασί και όταν το δοκιμάσεις λίγες μέρες αργότερα θα το βρεις να ευωδιάζει σαν παλιό.

Συνταγές από τα «Γεωπονικά» του Κασσιανού Βάσσου, εκδ. H. Beckh, Λειψία 1895. Δεν δίνουμε τις αναλογίες, που είναι δύσκολο να μεταφερθούν ακριβώς στα σημερινά μέτρα βάρους.

Αυτοκρατορικό μεταξωτό υφαντό, ταπισερί, με παράσταση έφιππου αυτοκράτορα, αρχές 11ου αι., Κωνσταντινούπολη (Bamberg, Diocesansmuseum, Γερμανία). Ο αυτοκράτορας έχει ταυτισθεί με τον Βασίλειο Β' Βουλγαροκτόνο και η σκηνή παριστάνει τη νίκη του επί των Βουλγάρων το 1017. Οι δυο γυναικείες μορφές, δεξιά και αριστερά, αποτελούν προσωποποιήσεις πόλεων-Αθήνας και Κωνσταντινούπολης. Το μεταξωτό αυτό υπήρξε πιθανότατα δώρο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Γ' (1059-1067) στο Γερμανό αυτοκράτορα Ερρίκο Β'. Διαπιστώνεται χρήση μεγάλου αριθμού χρωμάτων στα νήματα: τρεις τόνοι κόκκινου και γαλάζιου, δύο τόνοι πράσινου, κίτρινου και καφέ.

νταν το κροκόμηλον ένα είδος σιροπιού από κρόκο και κυδώνι. Στην οφθαλμολογία για την παρασκευή κολλυρίων. Στο γνωστό σεληνιακό κύφι, αιγυπτιακό διεγερτικό κα τονωτικό με 25 συστατικά, ο Παύλος ο Αιγινίτης (7ος αι.) πρόσθεσε άλλα τρία μεταξύ των οποίων και τον κρόκο. Το κύφι θεωρούνταν είδος χρίσματος, άρωμα αλειπτόν, αλλά το προσέθεταν και στα ποτά. Μοιάζει κατά πολύ ως προς τα συστατικά του με το άγιο μύρον, στου οποίου την παρασκευή βεβαίως συμμετέχει και ο κρόκος. Ο κρόκος αποτελούσε βασικό συστατικό στις θηριακές του Αιγινίτη και του Νικολάου του Μυρεψού (13ος αι.). Οι Βυζαντινοί πίστευαν επίσης στις αφροδισιακές του ιδιότητες και το εμβάπτιζαν στο κρασί γιατί θεωρούσαν ότι απέτρεπε την καρηβαρία, τον πονοκέφαλο από το οινόπνευμα (βλ. συνταγές στα Γεωπονικά). Πίστευαν όμως ότι η άμετρη κατάναλυσή του προκαλούσε ωχρίαση, κεφαλαλγία και ανορεξία.

Πολύ πιο ενδιαφέρουσες είναι οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την σχέση του κρόκου με το γέλιο και τον κροκόδειλο. Βέβαια αδιευκρίνιστο παραμένει για ποιο είδος κρόκου γίνεται λόγος. Πίστευαν λοιπόν ότι η υπερβολική κατανάλωση κρόκου προκαλεί ακατάσχετο γέλιο που οδηγεί μέχρι τον θάνατο. Κι από το γέλιο στα κροκόδειλια δάκρυα... Σύμφωνα με τις

βυζαντινές ετυμολογίες η λέξη κρόκος παράγεται παρά τὸ εν τω κρύει ἔχειν την αύξησιν, δηλαδή φυτρώνει χειμώνα καιρό. Ο δε κροκόδειλος, παρά το δειλός και το κρόκος, και για αυτό ο χερσαίος κροκόδειλος φοβείται τον κρόκον. Χερσαίος κροκόδειλος ἢ απλῶς κροκόδειλος εκαλείτο μια μικρασιατική σαύρα (stellio vulgaris), γουστέρα ἢ γενικῶς ὀλων των ειδῶν οι σαύρες. Καθώς λοιπόν τα ερπετά αυτά αποτελούσαν τους κατεξοχὴν εχθρούς των μελισσιῶν, επειδὴ ἔτρωγαν το μέλι και κατέστρεφαν τις κηρήθρες, οι Βυζαντινοί πίστευαν ὅτι, αν τοποθετούσαν κρόκους γύρω από τις κυψέλες, δεν θα πλησίαζαν οι χερσαίοι κροκόδειλοι, τα ερπετά. Βεβαίως, ο κροκόδειλος ουδεμία σχέση έχει με την δειλία μπροστά στον κρόκο, καθώς το πρώτο συνθετικό του είναι συγγενές με τις γνωστές κροκάλες και σημαίνει περίπου πετροσαύρα.

Συμπερασματικά, ο κρόκος εθεωρείτο το κυρίως πολυαρκές και πολύχρηστον φυτόν που προσέφερε υλικό για βαφή, βάμμα έμβαμμα, καρύκευμα, φάρμακο, αφροδισιακό, τονωτικό. Ο Μάρκος ο Ευγενικός σε επιστολή του στον αυτοκράτορα Ιωάννη Παλαιολόγο (1425-1448) θα του παρουσιάσει όλες τις αρετές του άνθους της φρόνησης, φυσικές και συμβολικές, προτρέποντάς τον να το μιμηθεί.

Λεπτομέρεια από την προσκύνηση των Μάγων, 15ος αι., του Benozzo Gozzoli, στο Παρεκκλήσι του Palazzo Medici, Φλωρεντία. Θεωρείται ὅτι στη σύνθεση αυτή παριστάνονται οι συμμετέχοντες στη Σύνοδο της Φλωρεντίας το 1439. Ο παραπάνω εικονιζόμενος ταυτίζεται με τον αυτοκράτορα Ιωάννη Παλαιολόγο, στον οποίο ο Μάρκος ο Ευγενικός απευθύνει επιστολή παρουσιάζοντας όλες τις αρετές του κρόκου, του άνθους της φρόνησης, φυσικές και συμβολικές, προτρέποντάς τον να το μιμηθεί. Μάλλον ο αυτοκράτορας δεν τον εισάκουσε, καθώς υπέγραψε μαζί με όλους τους Βυζαντινούς αντιπροσώπους την Ένωση με τους παπικούς, με μόνη εξαίρεση τον επίσης παρόντα Μάρκο (ιδέα και γραφική επεξεργασία Η. Αναγνωστάκης - David F.).

Το άνθος της φρόνησης

ΜΑΡΚΟΥ του Ευγενικού επιστολή προς τον αυτοκράτορα Ιωάννη τον Παλαιολόγο:

«Ὡ μέγιστε βασιλεῦ, αυτό το μικρό δώρο σου προσφέρω ως συμβολική απαρχή, ευχαριστήριο αφιέρωμα από την συγκομιδή, μετά από τους κόπους της γεωργίας μου: τα τέσσερα κάλλιστα άνθη του έτους, το ίον (=μενεξέ), το ρόδο, το κρίνο και τον κρόκο. Τα μάζεψα από τα λιβάδια του λόγου και σου τα προσφέρω. Το ίον αναλογεί στην γη, το ρόδο στο νερό, το κρίνο στον αέρα κι ο κρόκος στην φωτιά... Ο κρόκος πράγματι μοιάζει με το πυρ με το κίτρινο και πυρρό του χρώμα. Την θερμότη του εξαλλου φύση μαρτυρεί το γεγονός ὅτι βλαστάνει το φθινόπωρο κι όταν αρχίζει ο χειμῶνας. Γι' αυτό είναι το μόνο άνθος που δεν το καίει το ψύχος, αντέχει στον χειμῶνα. Είναι πολυαρκής (ωφέλιμος σε πολλές ανάγκες) και πολύχρηστος. Χρησιμοποιείται στις τροφές και παρέχει ωφέλεια και ηδονή στο μάτι, στην

γεύση και στην όσφρηση.

Κι αυτά ως προς τα φυσικά τους χαρακτηριστικά, αλλά ας προσθέσομε και τις αναλογίες τους με τις αρετές. Το ίον μοιάζει με την ανδρεία, το ρόδο με την σωφροσύνη, το κρίνο με την δικαιοσύνη... Ο κρόκος με την φρόνηση. Ὅπως είναι δριμύτατος και πολύχρηστος σε όλες σχεδόν τις τροφές μοιάζει με την φρόνηση που χρειάζεται σε όλες μας τις πράξεις, κι ὅπως ο κρόκος αντιπαλεύει με την κακοκαρία και το ψύχος, έτσι και η φρόνηση με τις κακοτοπιές και τις περιστασιακές προσβολές... Κι ὅπως το κίτρινο του κρόκου δίνει την βαθεία και ανεξίτηλη βαφή έτσι και η φρόνηση χρωματίζει εξόχως όλες τις πράξεις...

Αν λοιπόν στα λεπτά κι αδύναμα αυτά άνθη χάρισε ο τεχνίτης Θεός μια τέτοια ευρέπεια, πόση αλήθεια δόξα δεν θα προσέφερε σε μια λογική ψυχή... Αυτήν λοιπόν, ὡ ἀρίστε βασιλεῦ, κόσμει και λάμπρυνε...»